

Бојан Чолак

Институт за књижевност и уметност, Београд

btcolak@yahoo.com

ПОЕЗИЈА И РЕВОЛУЦИЈА:
„ВИДОВДАНСКЕ ПЕСМЕ“
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Сажетак: Рад анализира циклус „Видовданске песме“ Милоша Црњанског, објављен у збирци *Лирика Ишак* непосредно након завршетка Првог светског рата. Већина песама овог циклуса претходно је штампана у периодичним гласилима у Аустроугарској монархији. Полазећи од чињенице да их је писао аустроугарски војник српске националности који се борио против Србије, а заправо се предано залагао за ослобођење српских територија, у раду се преиспитује досадашња претежно антиратна карактеризација Црњанских стихова. Увођење историјског дискурса довело је до једног другачијег читања Црњанскове поезије настале у време Великог рата, па се тако она интерпретира као ангажована, друштвенополитичко-активистичка. Посебан акценат стављен је на контекстуализацију „Видовданских песма“ у оквиру тада распрострањене анархистичке идеологије.

Кључне речи: „Видовданске песме“, поезија, револуција, анархизам, Аустроугарска монархија, Први светски рат, ангажована књижевност, политички активизам

*Песме које су ушле у збирку Лирика Ишак
јесник је писао, и штампао, за време Првог
свешког рата, са њим својим јошисом,
у униформи аустроугарског
војника, и официра.*

*Устукнуо је мало, ја сам био у ратном
одегу аустријској војника. Чинило му се
то мало невероватно, уз оне ње сме.*

М. Црњански

Пишући о књижевности после Првог светског рата Јован Деретић указује на отклон од поетичких образаца предратних писаца, али и на одбацивање „система вредности националне литературе који су уочи рата кодификовали главни ауторитети српске књижевне мисли Јован Скерлић и Богдан Поповић, пркосно истичући оне вредности што су у том систему биле одбачене или запостављене“ (Деретић 2013: 1021). Према Деретићевом мишљењу, „наша књижевност обнавља се у интернационалној духовној клими антиратног расположења, дефетизма и опште кризе традиционалних вредности грађанског друштва“ (Исто). Рекло би се да литература, која је за предмет имала изучавање поетике послератних писаца, наведене ставове и потврђује, па се у тумачењима као општа места наводе антитрадиционализам, антимилиитаризам и интернационализам:

Рат је био заједнички доживљај и заједничко искуство свих. Наш песник враћа се из рата с истим осећањем бесмисла и духовне пометње као и било који други европски писац који је проживео ратне страхоте (Исто).

Иако Велики рат без сумње означава прекретницу у развоју српске књижевности,¹ тешко да се наведени Деретићеве закључци могу да односе на целокупну послератну књижевну продукцију – а

---

1 „Писци који су се појавили током Првог светског рата и нарочито након њега називају се модерним, јер доносе модернистичко искуство као нов и савремен моменат књижевног искуства. Они се могу поделити на радикалне (авангардне) и традиционалне модерне, али се значајно разликују од писаца које обично везујемо за период до Првог светског рата“ (Ломпар 2018: 462).

посебно на дела настала у току рата и непосредно након њега – јер Први светски рат за Србију није имао исто значење као за већину европских земаља.²

Наиме, 1914. године делови Србије и даље су под окупацијом Аустроугарске монархије, а многобројни историјски извори указују на тежак положај и велико незадовољство народа у окупираним територијама: „Omladina Bosne i Hercegovine toga doba bila je razočarana nacionalnim, socijalnim i ekonomskim položajem svoje zemlje pod stranom okupacijom“ (Динић 2014: 104) ... „Политика Аустроугарске [...] одвијала се као доследна негација свих словенских, нарочито југословенских интереса“ (Микић 2014: 10).

Тежњу за сједињавањем с Матицом интензивирали су успеси српске војске у балканским ратовима, који су изнедрили низ песама и збирки најзначајнијих песника тога периода, у којима се славе и величају освета и победа (Алекса Шантић, Владислав Петковић Дис...).³ У том смислу је једна од можда најрепрезентативнијих збирка *На старим ођњишћима* (прво издање 1913, друго 1914) Алексе Шантића о којој је забележено:

Натуристички представљено страдање ратника [...] неће довести [...] до егзистенцијалног очајања као ни до конструисања антиратног наратива, због

---

2 У литератури је забележено да је Први светски рат био први војни сукоб у историји који је изазвао најшири могући спектар књижевних одговора, у распону од одушевљене патриотске афирмације до разочараног *reductio ad absurdum*. Док су једни певали о прочишћењу кроз рат, други су истицали самопожртвовање (библијска доктрина) и исказивали хришћанску веру да ће доћи до коначне победе добра над злом, да би свака илузија херојске крви и славе устукнула пред натуралистичком сликом крви и мртвих тела.

3 Премда се у делима насталим током 1912. и 1913. године у којима се запажа ратна тематика налази и на осећање губитка због смрти ближњих (као, рецимо, код А. Шантића), оваква дела ретко су обојена антиратним расположењем. Углавном је ту реч о личном губитку (мајке). Више о томе, на примеру Шантићеве поезије, в. Чолак 2019.

чега из стихова и изостаје револт, бунт. Напротив, [...] у добром делу читаве збирке величају се рат и његове жртве (Чолак 2019: 97).

Императив ослобођења – доминантно присутан на свим подручјима где се стварала српска књижевност на почетку друге деценије XX века – запажа се и у другим окупираним срединама, у којима се добрим делом образује и под утицајем друштвених и културно-књижевних прилика у Србији. Вероватно је најпознатији пример великог хрватског песника Тина Ујевића, чији су предратни текстови и поезија, након боравка у Београду, постали још интензивније обликовани у знаку идеала слободе и ратне реторике (више о томе в. Чолак 2020, Чолак 2022).⁴

Имајући у виду све наведено може се закључити да Први и Други балкански рат нису у књижевности произвели антиратна и дефетистичка расположења управо стога што су након њиховог завршетка значајни делови Србије задобили слободу. И када је реч о Првом светском рату, резултат је сличан – крах Аустроугарске монархије довео је до враћања преосталих српских територија.

4 „Пре него што је Ујевић посетио Београд, 1912. године, у Загребу је публиковао и песму 'У пркос' (фебруар, *Просвјеша*) у форми тринаест катрена, у којој су снажно изражене филозофија пркоса и категорије мужевности, животне воље и достојанства. Месец дана касније [након посете Београду] у *Савременику* му излази приказ песничке збирке Алексе Шантића, који, с тематско-мотивске стране, као да се наставља на ову песму, будући да се и у оквиру њега славе мужевност, животна воља, борба. Међутим, док наведена песма остаје у тематско-мотивском пољу животног витализма – лирски субјект одбија да поклекне упркос злехудој судбини и песимистичком односу према животу тако што сопствени идентитет реконструира у супротности према категоријама песимизма и слабости, а проналазећи виталистичко упориште у сопственој души – есеј ће попримити активистички тон, чиме ће бити наглашена неопходност борбе и (само)жртвовања зарад слободе. Управо у позиву на (само)жртвовање појединца зарад виших циљева, тачније зарад остваривања националне слободе, Ујевић у Шантићу препознаје себи сличног друштвеног праоца: 'treba smrti, treba muka, treba mučenika: to je velika riječ [...] velika riječ koju je trebalo kazati i to upravo danas' (Ujević 1965: 315)“ (Чолак 2022: 64, 65).

О положају Срба у оквиру Аустроугарске монархије писао је на више места (како у текстовима насталим непосредно након окончања рата тако у оним каснијим) и Милош Црњански, који ће константно истицати жељу за територијалним ослобођењем тих крајева и њиховим сједињењем с Матицом:

При почетку XX века наш народ је био заостао у XIX веку. Партије су прежвакавале идеологију Јована Ристића, Светозара Марковића, Старчевића, Натка Нодила. Циљ наше политичке акције, обично, била је нека покрајинска аутономија. Из тог пријатног, аустријског, дремежа тек су нас атентатори пробудили својим борбама и пуцњима. Сви су они долазили са такозваног дна народа (Црњански 1993: 193).

У периоду пред Велики рат, на подручју Аустроугарске запажено је значајно присуство ангажоване, политичко-идеолошке књижевности, а Боривој Јевтић, 1913. године, говори и о младобосанском књижевном правцу везујући га изнад свега за имена Владимира Гађиновића, Димитрија Митриновића, Јову Варагића, Петра Слијепчевића, Велимира Јелића, Милоша Видаковића (Јевтић 1913). И Јован Деретић истиче значај младобосанаца за књижевно-културни преображај:

Нов правац у књижевности започео је у ствари пре рата, око 1910, и његов носилац била је млада генерација, југословенска национална омладина чија је авангарда била Млада Босна (Деретић 2013: 1027).

Познато је да је Млада Босна била „multinacionalna organizacija, zasnovana na revolucionarno-anarhističkim i ateističkim principima, sprovodeći ideju jugoslovenstva“ (Динић 2014: 214), као и да је снажно утицала на почетно књижевно стваралаштво многобројних међуратних писаца. Јован Кршић наводи да су „pripadnici Mlade Bosne čitali anarhističku

literaturu i da su s anarhistima delili veru u opštu socijalnu revoluciju, a na svoju nacionalnu oslobodilačku akciju gledali kao na deo te revolucije“ (Секелъ 1987: 78). У прилог овој тврдњи иду и речи Гаврила Принципа да га је анархистичка лектира подстакла на атентат.⁵ О утицају анархистичких списа могло би се говорити и у вези с Принциповом песмом „Умирање“:⁶

Уместо да смо у рату
Где бојне трубе јече
Ево нас у казамату
На нама ланци звече

Сваки дан исти живот
Погажен, згњечен и стрт
Ја нијесам идијот
Па то је за мене смрт

Ал' право је рекао пре
Жерајић соко сиви
Тко хоће да живи нек' мре
Тко хоће да мре нек живи.

Многобројне историјске студије посвећене су утицају руских анархиста на младобосанце. Међутим, чини се да није довољна пажња усмерена на испитивање присуства анархистичке идеологије у књижевности, посебно оној насталој уочи и за време Првог светског рата.⁷ С обзиром на то да је Милош Црњански у „Коментару уз 'Пролог'“ навео да је ње-

5 Више о могућем културном и литерарно-образовном утицају српске баштине на Принципа в. Вулевић 2021.

6 О односу песме „Умирање“ Г. Принципа и песме „Здравица“ М. Црњанског в. Чолак 2014.

7 Идеја револуције и начела активизма и (само)жртвовања уочавају се и у дневничким записима Иве Андрића из 1912. године: „Danas je Jukić počinio atentat na Cuvaja. Kako je lepo, da se zatežu tajni konci dela i bune. Kako radosno slutim dane velikih dela, i diže se i gori hajdučka krv. Bez čednosti i dobrote i žrtava prolazi moj život. Ali volim dobre. Neka žive oni, koji umiru po trotoarima onesvešćeni od srdžbe i baruta, bolni od sramote zajedničke. Neka žive oni, koji povučeni, ćutljivi u mračnim sobama spremaju bune i smišljaju uvek nove varke“ (цитирано према: Буленс 2018).

гова намера, с песмама штампаним за време рата, била „родољубива, политичка, анархична“ (Црњански 1993: 158), у средишту овог истраживања наћи ће се анализа анархистичке доктрине у циклусу „Видовданске песме“, без чијег поимања, рекло би се, тешко да је могуће и разумети политичко-родољубиву мисао „ратног“ Милоша Црњанског.

Ласло Секељ потцртава: „Differentia specifica anarhizma [...] jeste koncepcija revolucije kao istovremenog procesa rušenja starog društva i samorealizacije humanističkih ideala radi čijeg ostvarenja se revolucija i vodi“ (Секељ 1987: 1). Циљ анархиста је образовање „društva bez države i privatne svojine“ (Исто: 14), те „bezuslovno uklanjanje autoritarnog principa u svim oblicima njegovog ispoljavanja: crkva, država, zakoni, politika“ (Исто: 37). Једини ауторитет који се признаје је „kolektivni duh i javni duh društva – utemeljen na jednakosti i solidarnosti“ (Исто: 14, 15).

Готово сви текстови Милоша Црњанског у којима износи политичко-идеолошке ставове публиковани су након Првог светског рата, чиме је умногоме отежан увид у његову друштвено-политичку мисао и у његова уверења из времена пре и током Великог рата. У том смислу драгоцен извор представља Црњансково књижевно дело настало у предратном и ратном периоду, посебно његова политичка поезија (термин којим је сам песник, 1959. године, одредио песме из циклуса „Видовданске песме“). Уз то, од несумњиве помоћи ће бити и текстови написани 1919. године, али и они касније публиковани, у којима је могуће ишчитати пишчев однос према Аустроугарској, Србији и Југославији. Ту се посебно мисли на коментаре из збирке *Ишака и коментари* (1959).

Премда је у *Коментарима* Црњански, између осталог, одредио циљ своје ратне поезије и као анархистички, услед одсуства непосредних извора (изузимајући пишчева рана књижевна дела) не може се са сигурношћу тврдити у ком је облику он прихва-

тио анархизам и како га је тумачио, али се на основу анализе „Видовданских песама“ могу описати основна начела његове интерпретације анархизма.

Вероватно најоучљивија анархистичка догма присутна у уводном циклусу збирке *Лирика Ишаке* јесте мисао да је „buržoazija nepomirljivi neprijatelj naroda“ (Секељ 1987: 40). С овом тезом у уској вези је и анархистичка побуна против монархистичког облика владавине. Црњансков негативан однос према властели и монархистичкој власти свакако се може везати и за чињеницу да је одрастао у оквиру Аустроугарске монархије, у којој је положај Срба и других словенских народа био незавидан.

Михаил Бакуњин, познати руски револуционар и анархиста, јасно је истакао разлику између друштвених класа, па буржоазију и аристократију поставља насупрот класи пролетаријата или радника и сељака, при чему за „odlučujući subjekt socijalne revolucije uzima seljaštvo“ (Исто: 63).

И Милош Црњански, у циклусу „Видовданске песме“, у више песама слика сељака као друштвеног побуњеника и револуционара, којем супротставља саможивост, блуд и неморал аристократске класе. Тако се, у песми „Спомен Принципу“, српским царским средњовековним личностима опонира не само Гаврило Принцип, млад револуционар, „син једног сиромаша, пролетера, земљорадника“ (Црњански 1993: 194), „чија је 'бунтовна и крвава геста' прекинула 'учмали и прљави живот'“, ⁸ него „и хајдуци и раја, који се с видовданским јунаком из 1914. године постављају у исту духовну раван“ (Чолак 2014: 415):

О Балши и Душану силном да умукне крик.
Властела, Војводе, Деспоте беху срам.
Хајдучкој крви нек се ори цик.
Убици дижете видовдански храм.

---

⁸ Речи Доброслава Јевђевића, уредника часописа *Дан*, којима је Гаврило Принцип описан у уредничком уводном слову за први број овога листа.

[...]

Освети мајци нашој нек се ори цик.
Раји, рити дижете косовски храм.

Стихом *Убици дижете видовдански храм* Црњански полемише с тада актуелним Мештровићевим скулпторским делом *Видовдански храм*: „Уместо подизања храма велможама Црњански узвикује: 'Раји, рити, дижете косовски храм'“, па отуда „наслов циклуса, у ужем смислу, треба читати као потребу Црњанског да својим песмама изгради Видовдански храм раји, насупрот Мештровићевом“ (Чолак 2014: 417).

У коментару „Уз песму о Принципу“ Црњански говори о ондашњем односу друштва према сарајевском атентатору, али указује и на значај његовог чина:

Његов акт одобравала је само наша сиротиња и омладина. Буржоазија није одобравала акт Принципа. При крају рата, сви су у нас говорили само о потреби подизања једног велелепног Косовског храма према нацрту Мештровића. [...] Сарајевски атентат значио је велику промену у историји нашег народа, па и појединаца који су том народу припадали. Босанци су са масовне, већином литерарне патриотске акције Пречана прешли на директну, терористичку акцију која је убрзала смрт Аустрије (Црњански 1993: 195–196).

Крајње негативан опис српске средњовековне властеле запажа се и у „Војничкој песми“, у којој се царски двор представља „као простор блуда и неморала, кићења и позе“ (Чолак 2014: 417), али и у којој се лирски субјект (само)одређује као сељачки⁹ син:

---

9 Црњански ће касније писати о тадашњој сопственој идеализацији радничке класе: „Пре рата, пре Првог светског рата, на нашег радника, мало је ко, сем социјалиста и марксиста, обраћао пажњу. 'Народњики', као што сам и ја био, дивили су се сељаку. О њему су стварали једну идеалну, и идеализирану, слику. Наивну“ (Црњански 1993: 186).

Нисам ја за сребро ни за злато плако,
нити за Душанов сјај.
Не би ја руком за царске дворе мако,
за онај блудница рај.
[...]

А шта је мени до велможа у свили,
са соколом на руци.
Отац ми је себар што на точку цвили,
а кћер му глођу вуци.

Може се, према томе, закључити да Црњански, попут Бакуњина, супротставља не само два сталежа (буржоазија / сељаци), него и два облика владавине (монархија / хајдуци, устаници), при чему исказује изричито критички став према првом,¹⁰ док, баш као и наведени револуционар и анархиста, у сељаку види будућност народа.

Према мишљењу руских анархиста, религија је један од облика испољавања ауторитарног принципа, а како је „autoritet negacija slobode“, која је „ostvarenje čovečnosti i najviša ljudska vrednost“ (Секел 1987: 42), они су устајали против религије и свих облика њеног испољавања. Пишући о руским анархистима Секел наводи:

Slobodi kao pobuni odgovara rušilačka, destruktivna strana anarhističke teorije revolucije. To je pobuna ljudskog individuuma protiv svakog božanskog i ljudskog [...] autoriteta. To je pobuna protiv najstarijeg fenomena teologije – protiv Boga – i protiv njenog mlađeg brata – države (Исто: 42, 43).

И у Црњансковим „Видовданским песмама“ наилази се на стихове у којима се исказује побуњенички став и конструише негативан однос према свим облицима ауторитета:

Немамо ничег. Ни Бога ни господара.
Наш Бог је Крв.

---

10 О односу М. Црњанског према историји у оквиру циклуса „Видовданске песме“ в. Чолак 2014.

У „Војничкој песни“ цркве се доживљавају као царски храмови, као симболи елитне културе која се супротставља „народној“:¹¹

Баш ништа ме за цркве душа не боли,
за силнога цара дом.
За грчке иконе полегуша голи
у робовском храму мом.

Дао је њиној души опроштај
гуслара сељачки пој.
У њивама ми је сарањен лелек тај,
у проклети вечан зној.

Занимљиво, Црњански је обе песме („Спомен Принципу“, „Војничка песма“) у којима критикује средњовековну властелу испевао у првом лицу јединине. Међутим, док је „Војничка песма“ више у знаку устајања против монархије, у „Спомену Принципу“ славе се освета, убиство и жртва, тачније конструише се најважније анархистичко начело – императив побуне, револуције, рушења, па се отуда јавља и снажан ратни наратив.

Већина песама циклуса „Видовданске песме“ у којима се исказује револуционарни поклич и изражава анархистичка идеологија, испевана је у првом лицу множине (*ми*). Овакав облик оглашавања лирског субјекта није редак у српској књижевности тога периода, посебно у поезији у чијој се основи налазио активизам (А. Шантић, В. П. Дис...).

Имајући у виду да се за време Првог светског рата Милош Црњански борио као аустроугарски војник, може се претпоставити да је то *ми* глас српског – или шире посматрано (југо)словенског – аустроугарског војника. Занемаривање чињенице да су се ти војници борили против Србије и њених са-

¹¹ Занимљиво би било детаљније испитати, код Црњанског, овај однос елитне културе, канонизоване, филтриране моћи према расутој, некохерентној, анонимној, „народној“, „ниској“ култури. И у великом делу путописних репортажа Црњански исказује емпатију према нижим слојевима, тзв. „обичном човеку“, коме супротставља културу. Више о томе у: Јаћимовић 2009.

везника, а да су се заправо предано залагали за ослобођење од аустроугарске окупације и победу Србије, довело је до тога да су се „Видовданске песме“ неретко тумачиле као циклус антиратних стихова, премда је реч о активистичким песмама у којима се позива на револуцију (устајање против Монархије, али и подстицање побуне словенских војника у аустроугарским четима), освету и жртвовање зарад слободе (сједињења са Србијом / Југославијом).

И каснији Црњански осврти на поезију обухваћену уводним циклусом *Лирике Ишаке* упутиће на ангажовани карактер тих стихова, при чему посебно важну улогу у том смислу имају *Коменџари* из 1959 (*Ишака и коменџари*),¹² али и полемика коју је Црњански 1934. године водио с Мирославом Крлежом,¹³ „с обзиром на то да је у њеном средишту Црњансков однос према рату и револуцији, односно питање да ли је Црњански у ратном и поратном стваралаштву прокламовао пацифистичке или милитаристичке / револуционарне идеје“ (Чолак 2023).

У реаговању на Крлежину тврдњу да се у циклусу „Видовданске песме“ исказују антимилитаристички и дефетистички ставови, Црњански полази од песме „Наша елегија“, указујући да „оно [...] што г. Крлежа у свом часопису наводи [...] и није моја песма“, те да је тенденциозним изостављањем девет од двадесет и четири стиха песми дат „негативан смисао“: „кад се, међутим, ти редови уметну, види се да је та песма

12 Говорећи о својим почетним песничким интенцијама Црњански још у „Коментару за 'Пролог'“ бележи: „Тај пролог је био нека врста литерарног, па и политичког програма песниковог. Он је у то доба надао се, да ће, код нас, бити нека врста нашег Фрајлиграта“ (Црњански 1993: 158). Велики српски песник, дакле, успоставља извесну паралелу између својих песама и револуционарног песништва Фердинанда Фрајлиграта, који је осуђен због учешћа у завери за рушење државне власти.

13 Милош Црњански и Мирослав Крлежа улазе у полемику изазвану текстом „Оклеветани рат“, који је српски књижевник објавио у *Времени* (16. март) поводом прославе организоване у Скопљу због ступања у српску војску регрута из Старе Србије који су учествовали у одбрани Смедерева и Београда 1914. године. Више о томе в. Чолак 2023.

далеко од тога да буде 'дефетистичка', него да је, на-против, један до пароксизма лудачки крик младога човека (био сам тада тек прешао двадесету) за мржњу и отпор против противника“ (Црњански 1999: 404).

У прилог потврде своје тезе навешће, између осталих, стихове песама „Дитирамб“ и „Јадрану“. И док у вези с првом акцентује још тада присутну мисао да је „живот 'за слуге част' и да је весео само за 'гњили свет'“, те да „песник патетично узвикује да воли: 'Тебе, о роде, јер весео мреш'“ (Исто: 404, 405), у другој истиче „да је најлепше 'за грумен сунца убијати и рано умирати'“ (Исто: 405), чиме упућује на револуционарни карактер наведених стихова. И заиста, поводом обе песме недвосмислено се може говорити о песничком активизму и ангажованим стиховима, о чему је у литератури већ било речи:

У песми „Јадрану“ указује се на још увек присутан непокоран ратнички дух сењских ускока и неретванских гусара који Црњански глорификује, препознаје га као жив, активни, никад неугасли борбени, слободарски импулс. [...] Лирски субјект обраћа се Јадрану, пребацујући му због заборава (гусара, галија, песама, мачева, једара весеља, тешких мрачних глава, њиховог борбеног духа који се не предаје). Потом га императивом позива да погледа шкољ у тренуцима удара и насртаја таласа, да чује песму тврда гласа која оглашава непокорност и позива на борбу и умирање зарад слободе – осећања узвишенија чак и од Љубави (Чолак 2014: 418, 419).

[...] Слављење непокорног духа народа, спремног увек и изнова на страдање у борби за слободу, главна је мисао и песме „Дитирамб“. Непростајање на слуганство, неустрашивост и ратнички порив препознају се не само као унутрашњи императиви рода с којим се песник поистовећује (императиви засновани на свести о вишевековном пркосу, борби и страдању), него и као спецификуми тога народа. Ови принципи отелотворују судбину песничког рода, а њихово евентуално изневеравање за последицу има одрицање (Исто: 419).

У одговору на текст „М. Црњански о рату“, Црњански реагује на Крлежину опаску да је постао реакционар наглашавајући да је „Војничка песма“ поникла „у атмосфери оне револуционарне, али и националистичке генерације чије је знамење оно, што је у свом затвору написао Гаврило Принцип: ми смо прво националисте, па онда револуционари“ (Исто: 406).

Упркос томе што је Црњански на више места указао на милитаристички и активистички карактер стихова циклуса „Видовданске песме“, у историји књижевности они су готово једногласно тумачени као антиратна поезија. Узрок томе могао би се наћи у песниковом окретању пацифистичкој идеологији, на коју се наилази већ 1919. године у чланку „Васпитање и револуције“, као и у роману *Дневник о Чарнојевићу* (1920).¹⁴

Црњански је, дакле, у полемици с Крлежом, песми „Наша елегија“ порекао дефетистичке и антиратне тонове, упућујући да је ту реч о супротним тежњама – о мржњи и отпору према противнику, а што је, према песниковом мишљењу, могуће ишчитати из стихова које је Крлежа тенденциозно изоставио:

Да нам понуде рај,
све звезде са неба скину.
Да нас загрле који нас море,
и њина земља сва изгоре,
и клекну пред нас у прашину.
Да нам сви руке љубе,
и кличу и круне међу,
и опет затрубе трубе
цвеће и част и срећу.

Уколико бисмо лирски субјект – оглашава се као *колеktivно ми* – идентификовали као аустроугарског војника српске националности, који се у аустроугарским редовима бори против Србије, онда би нам уочљивије било да је ту заправо реч о

---

¹⁴ Више о томе в. Чолак 2023.

стиховима који позивају на одбацивање (вишедеценијских) лажних (монархистичких) обећања и на слављење пораза (своје аустроугарске војске). Реч је о елегiji аустроугарског војника, који последњим стиховима прокламује:

Нами је добро.
Проклета победа и одушевљење.
Да живи мржња смрт презрење.

Тезу да је реч о стиховима који позивају на одбијање ратовања против Србије, тачније у којој се објављује глас побуњеног аустроугарског војника српске националности, потврђују и стихови песме „Ода вешалима“, која у циклусу из 1919. године следи одмах након „Наше елегije“. Избором вешала (смрти) уместо ратовања против Србије исказује се лојалност своје национу. Чин вешања Аустроугари су примењивали као казнену меру и средство покорављања властима и међу цивилним становништвом, а Црњански вешала спомиње у коментару за песму „Здравица“:

Овако изиђох првих дана августа, у касарни КуК. регименте бр. 29 у Бечкереку, пред ађутанта пука (мајор Таш). Он је ударао песницом по мојим актима и тврдио да ће ме навући на вешала (Црњански 1959: 64).

Саботажа као вид супротстављања црно-жутој застави истакнута је у коментару за песму „Ода вешалима“:

Читалац је можда стекао утисак да је КуК регимента бр. 29 само кукала и јадиковала и да се никад није бунила. Читалац се vara. [...] Затвори су били, већ крајем год. 1914, пуни мародера, а саботажа је, у аустријској војсци, нарочито у словенским пуковима, била општа. [...] Кад би се припремало вагонирање маршбатаљона, саботажа би се појачала. Поред свих казни било је пуцања самом себи у ногу, у руку, и

инфицирања болестима. Венеричним. Један румунски пук, из Арада, увео је моду трахома. Трахом је страшна, прилепчива очна болест. [...] Инфицирајући се трахомом, аустријски пешак надао се да ће сигурно изостати из формација које су слате на бојиште (Исто: 220).

И историјска литература забележила је избегавање војске, намерно разбољевање како се у њу не би ишло, дезертерство као чин верности Србији, одупирања Монархији и храбрости. Миленко Палић пише:

Odgovor ugarskih Srba svim ovim i drugim postupcima vojnih i civilnih vlasti, tokom ratnih godina pretežno je bio – izbegavanje vojničkih obaveza u najrazličitijim vidovima – skrivanjem i neodazivanjem pozivu u vojnu službu, narušavanjem ličnog zdravlja radi onesposobljavanja za vojnu službu, napuštanjem vojnih jedinica i predajom „neprijatelju“ na frontovima, tj. dobrovoljnim padanjem u zarobljeništvo i docnijim prijavljivanjem za dobrovoljno stupanje u srpsku vojsku (Палић 1995: 382).

Милош Савин закључује: „Dezerterstvo je pored antiratnog, sve više poprimalo ekonomsko-socijalni i nacionalno-oslobodilački karakter“ (Савин 2010: 359).

Јован Пејин, који се бавио проучавањем штампе о Србима у Банату 1917. године, говори о лажном конструисању српске лојалности у тадашњим угарским гласилима и дезертерству Срба у истом дану у којем су се заклињали да ће се борити за мађарску отаџбину:

У пропаганди лојалности, угарске власти нису имале мере. Тако војници ХХИХ регименте, зване Српска, чије је средиште до рата било у Великом Бечкереку, док су се налазили на одмору, обраћају се градоначелнику Золтану Перишичу свечаним речима – да ће се борити за мађарску отаџбину. Torontal објављује

изјаву и преноси свечану атмосферу, која делује отужно због чињенице да је већина војника Срба из те јединице заробљених на руском фронту ступила у I српску добровољачку дивизију. Регимента је из Великог Бечкерека пребачена у Коморан због дезертирања Срба (Пејин 1988: 99).

Ситуација заклињања аустроугарској застави и одмах потом прибегавања дезертерству, избегавања служења војсци присутна је и у Црњанскомом тексту „Апотеоза“ (1919):¹⁵

Чашу блудници, оној, којој је платио стотинарку да га зарази баш оног дана, кад се, спреман у бој, заклињао да ће по дану и по ноћи, у свакој борби, на земљи и у води и у зраку, остати веран застави својој што се победоносно вила, у банатским рукама, некад, по Европи (Црњански 1920: 39).

И у литератури се наилази на запажање:

Отуда многобројне болести које је Прока Натуралов (али и други војници, укључујући и самог Црњанског) намерно изазвао пре оличавају његову храброст и лојалност Србији, него што су израз антиратног осећања или нејунаштва.¹⁶ Због тога Црњански и истиче: „Стидио бих се да је здравица славна, поносим се мада сам последњи“ (Исто: 35). Стид се, према томе, везује за оне који су се борили и тиме показали верност Монархији и ћесару. Супротно – „погрбљеност од најгаднијих болести“, весеље, песма и игра

---

15 „Апотеоза“ је први пут штампана у *Književnom jugu*, да би се у оквиру збирке појавила у књизи *Приче о мушком* (1920), као део циклуса „Иза видовданске завесе“.

16 М. Богдановић поводом „Апотеозе“ и намерног обољевања од венеричних болести с циљем избегавања аустроугарске војске бележи: „У овом чудном и неочекиваном контрасту између изванредно високог мотива, и средства толико наказног да се нешто неестетичније тешко да замислити, крије се једна неслућена снага. Трагични пристанак једног доброћудног малог човека да најпрљавијом стварју откупи своју националну честитост има несумњиву поезију“ (Богдановић 1993: 149).

репрезентују херојство банаћанске дивизије којим се часно излази пред Милоша (Чолак 2015: 424).

Отуда се у „Оди вешалима“ (поред тога што је основна песничка намера била да опева предмет „који изазива притајени страх“, „справу смрти, ништења“ /Петковић 1996: 35/ како би исказао „хладан цинизам, иза ког назиремо гневни револт“ /Исто: 36/, постојала је и тежња за преобликовањем вредносног система), уместо боговима, царевима и владарима, похвална песма пева онима који су спремни да иду у смрт зарад виших циљева и принципа:

Што се кријете у робијашки врт,
и цветате иза зида?
Још нас има што волимо смрт,
и на вама висити од стида.
[...]
Та ви сте још сваком народу донели
понос и спас и радост.
Та к вама су ишли који су тели
част на свету и младост.
[...]
Оћемо да вас дочекамо сјајно
са песмом у вашу славу.

Лепше се на вама по небу шета,
по земљи има блата.
[...]
Па кад је срце лудо тако
Да више воли поштење
И све за чим је свет толико плако
но помије и корење.

У „Оди вешалима“ исказана је провокација чији је циљ да се компромитује избор живота по сваку цену, због чега се и категорија стида проблематизује – част и понос осећања су оних који су изабрали умирање на вешалима, док стид остаје на онима који су се определили за „помије и корење“, тачније за недостојан, ропски положај човека који, попут стоке, има власника.

Осим што се служио песничким жанровима како би потцртао слободу као врховно начело, али и изградио један другачији вредносни систем, Милош Црњански је у своју поезију инкорпорисао и поједине кратке књижевне форме, микрожанрове, попут клетве и заклетве, баш као што су то чинили и народни певачи у тематским круговима, посебно оном о Косовском боју. У више Црњанских песама (и то неретко у онима у којима је насловом истакнут традиционални песнички жанр – здравица, дитирамб, елегија...) наилази се на микрожанрове – својствене, између осталог, и ратничкој реторици, управо због афективне снаге коју испољавају – чија функција у основи није била толико усмерена према спољашњем непријатељу (мада има и тога, у „Нашој елегији“) колико да властити народ позове на неопходност консолидације и заклињање на верност принципима, и жртвовање зарад слободе, али и да изрази своја идеолошка уверења:

О Балши и Душану силном да умукне крик.
[...]
Слави и Оклопницима нек умукне пој.
(„Спомен Принципу“)

О роде ти си изабраник њин.
Клекнеш ли животу понизна лица
нисам више твој син
(„Дитирамб“)

Док један од нас на земљи дише:
да ни један врт не замирише.
(„Здравица“)

Проклета победа и одушевљење.
Да живи мржња смрт презрење.
(„Наша елегија“)

Зарицање на жртвовање зарад виших циљева било је обавезни део и статута тадашњих тајних организација, као што је била Уједињење или смрт, па би се и ту могла тражити Црњанскова инспирација.

Узимајући у обзир све речено, као и чињеницу да је доминантно присутан бунтовни глас лирског субјекта који се оглашава у првом лицу множине позивајући на мржњу и умирање, тешко да се у вези с уводним циклусом може говорити о пацифизму и његовим карактеристикама – критичком погледу на војску, осуди употребе насиља, одбијању да се појединац жртвује вољи групе, отпору против традиционалне слике мушкарца, који је конструисан да осваја, убија, умире, а нарочито се проблематичним чини да се критички и негативно говори о убиству и рату као средству за постизање циљева. Пре ће бити да је реч о ратној реторици, ангажованој поезији, политичком активизму и слеђењу основних начела анархистичке идеологије (залагање за револуцију, за рушилачку, деструктивну побуну, критиковање монархистичког концепта власти, истицање мишљења да је буржоазија непријатељ народа, прокламовање социјалне једнакости и вере у сељака, одбацавање Бога и религије као облика ауторитарног принципа, апострофирање слободе као највише људске вредности...). Ипак, треба истаћи и то да Црњански није у потпуности прихватио анархистичку доктрину, јер, између осталог, није одбацао традиционални концепт државног уређења, него само монархистички облик власти.

На основу овога би се Деретићева тврдња да рани период Црњансковог дела „обухвата време од 1917, када је Црњански у загребачком часопису *Савременик* почео објављивати своје лирске песме, до почетка 30-их година“ (Деретић 2013: 1056), могла проблематизовати будући да се разликује пишећев однос према револуцији и теми рата у циклусу „Видовданске песме“ од оног на који се наилази рецимо у *Дневнику о Чарнојевићу* или друштвено-политичким чланцима двадесетих година („Васпитање и револуције“).

Извори

- Црњански 1919: Милош Црњански. *Лирика Ишаке*. Београд: С. Б. Цвијановић.
- Црњански 1920: Милош Црњански. *Приче о мушком*. Београд: С. Б. Цвијановић.
- Црњански 1959: Милош Црњански. *Ишака и коментари*. Београд: Просвета.
- Црњански 1993: Милош Црњански. *Лирика*. Дела Милоша Црњанског, том први. Прир. Живорад Стојковић. Београд – Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског – L'Age d'Homme – БИГЗ – Српска књижевна задруга.
- Црњански 1999: Милош Црњански. *Есеји и чланци II*. Дела Милоша Црњанског, том једанаести. Прир. Живорад Стојковић. Београд – Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског – L'Age d'Homme.

Литература

- Богдановић 1993: Милан Богдановић. „Милош Црњански: 'Приче о мушком'“. У: Милош Црњански. *Приче о мушком*. Београд: „Драганић“.
- Буленс 2018: Gert Bulens. *Evropski pesnici i Prvi svetski rat*. Prev. Jelena Stakić. Loznica: Karpos.
- Вулевић 2021: Гордана Вулевић. „Критички осврт на белешке Мартина Папенхајма о његовим разговорима са Гаврилом Принципом“. У: *Први светски рат и словенске књижевности*, зборник радова. Ур. Станислава Бараћ, Биљана Андоновска. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Деретић 2013: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Sezam Book.
- Динић 2014: Vladan Dinić. *Sarajevski atentat 1914: Princip i Veliki rat*. Beograd: Novmark.
- Јаћимовић 2009: Слађана Јаћимовић. *Путописна проза Милоша Црњанског*. Београд: Учитељски факултет.
- Јевтић 1913: Боривој Јевтић. „Млада Босна“. *Босанска вила*, бр. 23, 23–25.
- Константиновић 2013. Radomir Konstantinović. *Miloš Crnjanski*. Beograd: Otkrovenje.

- Ломпар 2018: Мило Ломпар. „Милош Црњански и Први светски рат“. *Лейхойис Майице срјске*, г. 194, књ. 501, св. 4, 462–469.
- Микић 2014: Ђорђе Микић. *Сарајевски аџенџаџи као јужнословенска буржоаска револуција*. Бања Лука: Архив Републике Српске – Удружење архивских радника Републике Српске.
- Палић 1995: Milenko Palić. *Srbi u Mađarskoj-Ugarskoj do 1918*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Пејин 1988: Јован Пејин. „Штампа о Србима у Банату у 1917. години“. У: *Србија 1917*, зборник радова. Ур. Славенко Терзић. Београд: Историјски институт.
- Петковић 1996: Новица Петковић. *Лирске еџифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Савин 2010: Miloš Savin. „Situacija u Banatu krajem I svet-skog rata“. *Istraživanja*, br. 21.
- Секељ 1987: Laslo Sekelj. *O anarhizmu*. Београд: Истраживачко-издавачки центар SSO Србије.
- Чолак 2014: Бојан Чолак. „Однос према историји и песнички активизам у 'Видовданским песмама' Милоша Црњанског“. У: *Милош Црњански: џоезија и коменџари*, зборник радова. Ур. Драган Хамовић. Београд – Нови Сад: Институт за књижевност и уметност – Филолошки факултет Универзитета у Београду – Матица српска.
- Чолак 2015: Бојан Чолак. „Тематско-мотивска сродност *Аџоџеозе* и *Видовданских џесама* Милоша Црњанског“. У: *Први светски рати и срјска књижевност*. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане 44*. Београд: Међународни славистички центар.
- Чолак 2019: Бојан Чолак. *Поеџичка и џексџолошка чиџања џоезије Алексе Шанџића*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Чолак 2020: Војан Čolak. „Tin Ujević o pesnicima srpske moderne“. У: *Ја као своја слика: дискурзивност и концепти ауторства Тина Ујевића*, зборник радова. Ур. Marina Protrka, Anera Ryznar. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Чолак 2022: Бојан Чолак. „Песнички активизам раног Ујевића“. *А(џра)кџија Ујевић: аванџарда, анџажман и револуција у делу Тина Ујевића*, зборник радова. Ур.

Бојан Јовић, Б. Чолак. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Чолак 2023: Бојан Чолак. „Революционар или пацифиста? (Милош Црњански vs Милош Црњански и Милош Црњански vs Мирослав Крлежа)“. В: *Полемике и избори*, сборник с произведения. Софија: Универзитетско издателство.

Bojan Čolak

POETRY AND REVOLUTION: MILOŠ
CRNJANSKI'S *VIDOVDAN* POEMS

Summary

This paper analyzes Miloš Crnjanski's *Vidovdan Poems* cycle published in *Lirika Itake (Lyrics of Ithaca)* collection immediately after the First World War ended. The majority of poems belonging to this cycle were previously printed in periodic newsletters in the Austro-Hungarian Dual Monarchy. Starting from the fact they were written by the Austro-Hungarian soldier of Serbian nationality, who fought against Serbia, and, in reality, passionately advocated the Serbian territories' liberation, the paper questions Crnjanski's verses' previous mostly anti-war characterization. Introducing historical discourse led to a different reading of Crnjanski's poetry created during the Great War. Hence, it was interpreted as engaged, socio-political-activism. Special emphasis was placed on the contextualization of *Vidovdan Poems* within the anarchist ideology prevalent at the time

Given the lyrical subject's rebellious voice is dominantly present, speaking from the first person plural, calling for hatred and dying, it is difficult to talk about pacifism and its characteristics – critical views on the military, judging the use of weapons, refusal to sacrifice an individual to the will of a group, the resistance against the traditional image of a man designed to conquer, kill, die. What is particularly problematic is talking critically and negatively about murder and war as means of achieving goals.

It is more probable that what is prominent in this case is war rhetoric, engaged poetry, political activism, and following the anarchist ideology basic principles (commitment to the revolution, destructive rebellion, criticism of the monarchist concept of government, expressing the opinion the

bourgeois class is the enemy of people, proclaiming social equality and faith in a peasant, rejecting God and religion as forms of authoritarian principle, emphasizing freedom as the highest human value...). However, it should be noted that Crnjanski did not fully accept an anarchist doctrine, because he did not reject the traditional concept of state regulation, but only a monarchist form of government.

Key words: *Vidovdan Poems*, poetry, revolution, anarchy, the Austro-Hungarian Dual Monarchy, the First World War, engaged literature, political activism